

“Maid áiggot dakkár almmis gos it beasa juoigat”? Áillohačča mearkkašupmi luhtái.

Ola Graff čállán/Biret Ristin Sara sámegillii

Nils-Aslak Valkeapää (Áillohaš) lea varra dat eanemus mánggabealat sámi dáiddár gii lea eallán. Su luohdebargu oaččui stuorra mearkkašumi. Son beroštii ollu luodis ja barggai oažžut luodí dohkkehuvvot. Son geahčai obbalaččat musihka, poesija ja govvadáidaga.

Artista Valkeapää

1968:s almmustahtii Nils-Aslak Valkeapää skearru *Juoikuja* mii bođii olggos Suomas. Son lei okta dain vuosttamuččain gii ođasmahtii luodí dainna lágiin ahte bijai akkompagnemeantta dasa, ja son lei vuosttaš gii almmustahtii dan skearrus. Son ángirušai sakka amas sámi kultuvra šaddat museagálvun, muhto galggai beassat ovdánit ja heivehit ođđaáiggeservodahkii.

Sáhtta dagahit váttisvuodaid bidjat musihka luhtái. Luhti dájvá lohkkaduvvo bissovaš távttaide ja nuhtaide. Dán vuosttaš skearrus, orru dego son ii lávlu áibbas “ráinnasin”. Muhto son lei hui musihkalaš. Nu ahte lea vuostevuohta gaskal oarjemáilmme árbevieru gos nuohittaallodat (pitch) galgá leat bissovaš, ja ovddeš sámi árbevieru gos nuohittaallodaga oažžu diktit goargnut.

Son lea almmustahtán ollu skearruid. Son almmustahtii 2 CD:a *Beaivi, áhčážan* diktagirjái. Son vuittii 1993:s Grand Prix Italia “Loddesymfonijain”, komposišuvdna mas leat lodde- ja eará luonddojienat. Journalista Per Kristian Olsen lea dadjan ahte dát lea okta dain duostileamos ja eanemus hirpmástuhtti musihkain davviriikkaid ođđasit musihkkahistorjjás. “Sámi eatnan duoddariid” luhti maid son lea dahkan, lea gohčoduvvon Sámi molssaeaktoálbmotlávllan. Sus lei alddis čappa luhti. Jan Garbarek čuojahii dan skirru, ja lea measta historjjálaš ironiija ahte dát luhti ollu jagiid geavahuvvui dovdonuohttan *Girkodievás (På Kirkebakken)* radioprográmmas. Ollugat eai dáidán diehtit ahte dovdonuohtta dán risttalaš prográmmas lei luhti.

Son álggii áigá juo bargat suoma čeahpes jazzmusihkkáriiguin. Guovttis čuoivuiba su eanaš oasi su karriearas. Seppo “Baron” Paakuunainen (saxofon) ja Esa Kotilainen (keyboard). Soai ráhkadeigga musihka mii muhtin muddui nagodii čuovvut luodí friddjavuođa, nu ahte dat ii dárbbasan čatnot bissovaš távttaide ja ritmmaide, bissovaš guhkkodahkii ja bissovaš melodijahábmemii. Dađistaga ovdánahtii juoiganvuohki maid dutki Harald Gaski lea gohčodan “dáiddaluhtin”, dan lea álki dovdat luhttin, muhto dáiddalaččat ovdánahtton.

Valkeapää dáhtui dájvá mánáid ja nuoraid mielde iežas konsearttaide. *Juoigamat* skirru lei dáhtun mielde eará juigiid, ja mánát juige su skearrus. Muhtin nuorra juoigi lei Johan Anders Bær gii marjá šattai dovddus juoigi ja lea almmustahtán skearruid. Nubbi eará lei Åsa Simma Ruota bealde eret. Son lea mitalan mo son vulggii Nils-Ásllaga mielde guhkes konseartamátkái, dalle go son lei 9 jagi boaris ja man movttiidahtii dát lei sutnje. Go son

čakčat fas álggii skuvlii, gulai skuvlaustibiin ahte son manná helvehii. Dasa lassin fertii son leat juhkki, go ledje dušše juhkan olbmot geat juige. Son headástuvai ja ringii Nils-Ásllagii ja logai makkár heajos dillái son lei dagahan su. De vástidii dainna lágiin ahte dat bođii mearkkašit ollu sutnje: “Ása, maid áiggot dakkár almmis gos it beasa juogat”?

Son lea doallan konsearttaid miehtá máilmmi. Son leamaš e.e. mángii Japánas. 1975:s oasálasttii Álgoálbmogiid máilmmiráđi vuosttas čoahkkimis Canadas. Mánnga ovddasteaddji ledje eahpádusas sápmelaččaid ektui sin vilges liikki dihtii, muhto go Nils-Ásllat juoiggai, de jávkka eahpádus, ja sápmelaččat dohkkehuvvojedje nugo earátge.

Son maid viiddidii oainnu luođi ektui. Son doalai moadde sámi sálbmalávlun konseartta ja ráhkadii ođđa teavstta melodijai. Dát almmustuvve maŋŋá go son lei jápmán. Okta daid sálmmain, *Giitu buot attáldagain*, lea mielde dan ođđa sámeziel girkosálbmagirjjis, *Sálbmagirji II*.

Su stuorimus ovdanbuktin lei go rabai olympiija gilvvuid Lillehammeris 1994:s. Rahpandilálašvuoda gehčče čuđiid milliuvnnaid mielde olbmot. Son dagai ođđa luođi árbevirolaš vuogi mielde dán rahpamii. Maŋŋá almmustahtii dan skirru.

Láidesteaddji Valkeapää

Beassášlávvardaga 1972:s dollui vuosttas juoigankonsearta Guovdageainnus. Nils-Aslak Valkeapää lei okta álggaheddjiin ja lei doaluid guovddáš olmmoš daid álgu jagiid. Konsertii bohte ollu olbmot. Dát lei dan áigge go beroštupmi báikkálaš kultuvrii bohciidii miehtá riikka. Dál lei rievttis áigi váldit vuostá dákkár fáladaga. Beassášfestivála lea dan maŋŋá sturron dađistaga. 1995:a jagi rájes leamaš stáhtabušehta alde. Dat šattai Sámi Grand Prix mii lágiduvvo jahkásaččat mas lea luohkká sihke árbevirolaš luohtái ja sámi popmusihkkii.

Son lei mielde álggaheamen ođđa skierrofitnodaga, *DAT*, maŋŋá go fitnodat *Jár'galæddji* heittii. Fitnodat lea doaibman viidáseappot maŋŋá su jápmima ja lea almmustahtán ollu skierruid mánggaid artistaiguin.

Okta dehálaš bealli Nils-Aslak Valkeapääin lea go son doalvvui luođi almmolaš latnjii. Juoigan lei juoga mii elii dušše lágas birrasiin. Dat gulai dohko gos buohkat dovde nuppiid. Go muhtin olmmoš oaččui luođi, de šattai dat olbmo musihkalaš namma, muhtin lágan vuolláičála, olbmo dovdomearka. Dat dagahii ahte luohti sáhtii geavahuvvot gulahallangaskaoapmin olbmuid gaskkas. Sáhtii juoigat goabbat guoibmái ja juoigat nuppiid birra.

Nils-Aslak Valkeapää dagai juoga ođđa. Son dagahii luođi lávdedáiddan; dáiddavuohki sihke konsearttaide ja skearruide. Ledje leamaš olbmot ovdal su geat ledje juoigan almmolaš konsearttain. Muhto Nils-Ásllat lea okta dain deháleamos olbmui luođi ođasmahttin ja ovddidan barggus.

Dát dagaha luohtái ođđa sosiála mearkkašumi. Konsearttain ii leat nu dehálaš gean luohti lea mii juigojuvvo, go ieš dat musihkka šaddá guovddáži. Seammás lea okta dehálaš áigumuš mii bohtá ovdan ahte luđiin čevllohallat: luohti lea erenoamáš sámi kulturdáidda mii lea eallán čuđiid jagiid ja mii galggašii ain eallit ja leat oassin sámi kultuvrras.

Poehta Valkeapää

Nils-Aslak Valkeapää lea čállán ollu divttaid gos luohiti lea dehálaš oassi.

Giđđa

*Lieđbmás luohiti
Juoigá miela lieđđát*

“Beaivi, áhčážan girjjis”. Jon Todal lea ođđasit dikten.

*Mu ruovttus eallá luohiti
gullo mánáid illudeapmi
Biellut skállet doppe
beatnagat cillet
suohpan njurggasta
Mu ruovttus šlivggodit
láđđegávtti healmmiit
sámi nieiddažiid biddojuolggit
liegga modji*

“Ruoktu Váimmus - Vindens veier”- girjjis. (Dárogillii ođđasit dikten Laila Stien).

*Dáid duoddariid alihis
gulan eallima muitalusa
biekkain jogain vumiin
juoigame*

“Ruoktu Váimmus” -“Vidderna innom mig”- girjjis. (Dárogillii ođđasit dikten Mia Berner, John E. Utsi & Kristina Utsi).

Dákkár divttain lea mearkkašupmi viidábut go dušše leat fiinna diktan. Son ideologisere luđiin, son čatná dan lundui ja sivdnideapmái. Son lohká luonddu iežas jienat leat luodit. Son maid čatná luodii illui, mánáboagusteapmái, moddjái ja positiiva eallinoaidnui, dasa ahte lea buorre oktavuohita. Son lohká vel dange ahte luohiti lea duohtavuodas eallima dáidda.

Ferte ipmirdit maid son dahká vealaheaddji guottuid ektui mat gávdnojit. Son deaividii čađat dakkár guottuin ahte juoigan dušše gullá jugešvuhtii, juoigan lea fasti ja juoigan lea suddu. Dát leat guottut mat leat eallán dáža servodagas guhkes áiggi. Professor Amund Helland almmustahtii 1908:s golbmagirjji Finnmárkku Amt birra. Dáppe lea son čállán luodii birra: *Go leat juhkan, lávejit jallaláhkái improviseret ruovganjienaiguin.*

Sullasaš guottut levve maiddái sámi birrasiidda. Nu ahte Nils-Ásllat deaivvai vealaheaddji guottuid iežas olbmui.

Muhto dalle leage ahte son vástida dán earret eará go ráhkada divttaid mat lohket ahte luohhti lea buorre, juoga masa galgá liikot ja mainna galgá čevllohallat. Son dikte eará oaivila luohhtái. Son geavaha ovtta dáiddavuogi ovddidit nuppi dáiddavuogi. Dát lea hui ávkkálaš. Olbmot bohtet guhká muitit ahte Nils-Aslak Valkeapää lei okta dain stuorimus dáiddáriin mii Sámis goassege lea leamaš.